

ХУДОЖНЯ РЕЦЕПЦІЯ ОБРАЗУ ФРАНКА У ТВОРАХ ДЕНИСА ЛУКІЯНОВИЧА

Велика роль належить І.Франкові у вихованні письменницької молоді. Його змістовні поради, дружня підтримка і допомога сприяли активізації літературного життя. Серед молодих літераторів, палких шанувальників таланту митця, був і Денис Лукіянович.

Навчаючись у Станіславській гімназії, Денис Якович організував таємний гурток “Поступ”. На учнів, яким заборонялося читати навіть газети, велике враження справила збірка поезії Івана Франка “З вершин і низин”, яка випадково потрапила до рук гімназистів. Тоді гуртківці посилають Лукіяновича до Львів за літературою. Так молодий гімназист особисто познайомився із великим Каменярем. Потім доля ще неодноразово зводила його з Іваном Франком, та найбільшою школою для Лукіяновича, напевно, була праця секретаря в журналі “Народ” (1894 р.), який видавали І.Франко та М.Павлик. Мабуть, тому в 1956 році Денис Лукіянович написав біографічну повість “Франко і Беркут”, головним героєм якої є Іван Якович Франко.

У заголовок твору письменник вносить прізвище Франкового персонажа Беркута, таким чином, створюючи міжтекстуальні зв'язки з “Захаром Беркутом” І.Франка. Відтворення в художньому творі літературних явищ інших творів є видом інтертекстуальності. У візії автора легендарний Беркут і з княжої епохи Франкового художнього світу переноситься у змодельовану сучасність, де розкривається його характер у конфронтації з представниками іншої епохи.

Інна Приходько у посібнику “Творчі портрети українських письменників ХХ ст.” вважає, що у винесенні в заголовок повісті прізвища Франкового персонажа Беркута, у порушенні проблематиці обох творів “можна вбачати певну проекцію, асоціативний місточок, кинутий Лукіяновичем і вперед, і назад щодо творчості Івана Франка, тобто місточок і до ранньої повісті “Захар Беркут” (1882), і до пізніших творів про інтелігенцію “Лель і Полель” (1887), “Перехресні стежки” (1900) із центральною ідеєю: інтелігент «на громадській роботі», як порадник і захисник простих людей” [4, 80]. Але коли у повісті Лукіяновича зв'язок з романами про інтелігенцію Франка, так би мовити, закодований у підтексті, то із “Захаром Беркутом” маркується безпосередньо. Таким чином, семіосфера повісті “Франко і Беркут” становить оригінальну надбудову над твором “Захар Беркут” Івана Франка, по-новому експлікує образ та мотиви.

Беркут – це ім'я-код роду Беркутів, які жили у добу князів, діяли в повісті Франка “Захар Беркут”. Герой повісті Лукіяновича називається Максим, як і син Захара Беркута. Як і в прототексті, Максим тут – мудрий старець, який очолює громаду і захищає її. Наратор застосовує внутрішню фокалізацію, а тому цей чоловік яскраво сприймається Франком-персонажем: “Сухорлявий, з кістлявим об-

личчям, мав високе чоло, глибоко посаджені очі, ще не погаслі. Сивий непідстрижений вус вільно звисав, а чуприна, загорнута догори, спадала на плечі. Свідомий він був своєї поваги, що пробивала з обличчя, з всієї його постави. Він стояв рівний і слухав, як Труханиха вимовляла привітальну формулу на честь суду” [2, 159].

За Франковою моделлю і візією, відновлено і сцену народного суду як найвищої інстанції справедливості, заснованого на традиційному народному праві, залишки якого збереглися у гірських бойків. Адже центральний епізод повісті – суд над митрополитом, який незаконно загарбав і приєднав до сусіднього з Лолином митрополичого маєтку Перегінська 500 моргів (близько 300 гектарів) гірського пасовиська – полонини. Скористався він з цісарського патенту 1853 р. про сервітути (повинність), виданого в добу реакції в Австро-Угорщині. Однак через три роки Лукіянович ще раз повернеться до цієї події і напише оповідання “Суд над митрополитом”, де значно глибше і конкретніше змалює дії селян в боротьбі за полонини з митрополитом.

За своїм типом художньої структури нарративу повість Д.Лукіяновича “Франко і Беркут” можна віднести до *органічної* повісті, сюжет у якій “розвивається адекватно розвитку соціальних, психологічних, морально-етичних і побутових стосунків між героями, героєм і героїнею”. У цьому жанровому різновиді повісті “події суворо детерміновані, впливають одні з одних” [6, 116]. В “органічній” повісті Лукіяновича “зображальність” нерозривно поєднується з “виражальністю”, умовність зі “справжністю”. Сюжет будується за класичною, лінійною схемою, відбиваючи не тільки розвиток відносин самої дійсності, але є об’єктивованим вираженням авторського погляду на зображуване, його “концепцією світу”, на відміну від повісті “описової”, в якій автор безпосередньо висловлює своє ставлення до оповідуваної історії, робить авторські відступи, щоб висвітлити свій погляд на героїв і світ. Змалювання світу в “органічній” повісті розгортається одночасно у своєму конкретному, частковому і в більш ширшому вигляді, як об’єктивне, незалежне від волі автора. Тому сюжет повісті Лукіяновича можна назвати *концентричним*, тобто таким, в якому “події розвиваються в причинно-наслідкових зв’язках”, такий сюжет відносять до сюжетів “єдиної дії” [7, 666].

Повість має свою художню концепцію: образи Франка і Беркута висвітлюють, на наш погляд, важливу, але традиційну для українського письменства проблему — письменник і народ. Створений крупним планом образ Івана Франка моделюється багатогранно: і в сфері його особистих зв’язків з Ольгою Рошкевич, і в повсякденних контактах з селянами, хоча в сюжетну основу твору Лукіяновича лягла “лолинська історія” в житті Івана Яковича – його кохання до Ольги Рошкевич, дочки священика в бойківських Карпатах. Проте сюжет органічної повісті виходить за межі камерної теми, охоплюючи в своє поле широкий модус життя, важливі суспільні питання часу, взаємини головного героя не тільки з родинним середовищем Рошкевичів, але й громадські проблеми села Лолин, конфронтацію селян і митрополита, зображуючи своєрідне духовне й громадське змушення Франка. Органічний, змістовно-зображальний сюжет твору Лукіяновича допомагає аналітично дослідити добу з її комплексом проблем, побут інтелігенції тої пори, відірваної від народу, зародження нового типу інтелігента, вихідця з маси, який вболіває за свій знедолений люд і все робить для його морального й матеріального піднесення. Характерною жанровою ознакою повісті “Франко і Беркут” є змалювання імагінативного світу у всій його широті суспільно-побутового тла, зображення панорамної картини суспільних взаємин на селі тої доби, відтворення характерів героїв в їх послідовному розвитку.

Словом, наратор відтворює світ, в якому жив Іван Франко юнаком, описуючи безліч подробиць, вдало передає франківський характер, з ґрунтовним знанням справи зображує взаємини Франка з родиною Рошкевичів, з багатьма його друзями й ворогами. З цією метою він застосовує бінарні опозиції: Ользі протиставляється її сестра Міня, Франкові — Клим та ін.. Важливу сюжетно-композиційну функцію відіграють дескриптивні композиційні одиниці (портрети, пейзажі, інтер'єр), а так само діалоги, в яких розкриваються характери героїв у дії, наоч-но. Автор майстерно моделює об'єктивні вияви прояву характеру Франка, через зіткнення з персонажами, які не поділяють поглядів молодого оборонця народу, знайомить його селянами Лолин, які виборюють своє право на пасовиська, тобто показує героя в дії, в пошуку істини.

Наратор за допомогою невластиво прямої мови відтворив думки персонажів, їх оцінку подій. Це гетеродієгетичний оповідач, який приймає точку зору різних персонажів. Саме гетеродієгетична форма дає можливість проводити “всезнаючий” дискурс [5, 259]. Письменник не захоплювався документалізмом, уникав примітивного перетворення речень з листів на уявні діалоги, як, на жаль, іноді буває в художніх текстах аналогічного характеру. Нерідко бувало так (особливо у добу, коли писав свій твір Д.Лукиjanович), що критерії відбору біографічних фактів і сама художня інтерпретація їх були розраховані не на висвітлення “структури особистого життя”, “її предметність” [8, 27], а на створення “апологетичного монументу”, що мав відповідати офіційним уявленням про великого письменника, музиканта, художника, генерала. Така художня концепція образу вимагала не залежно від діяльності героя певний соціальний контур образу (“борець із панством”, “борець за радянську владу”, “революційний демократ”). Такі біографічні твори недостатньо змальовували індивідуальну неповторність таких постатей, уніфікували уявлення про них. Д.Лукиjanович у цілому уник такого схематизму у змалюванні Івана Франка, повістяр не підпорядкував свою нарацію заданій схемі, а йдучи за логікою характеру молодого Франка, змалював цілісний образ письменника. Автор моделює свій образ Франка, не забуваючи про історичну справжність буття історичної особи, її індивідуальну неповторність. А тому нерідко надає слово не персонажам, а опосередковано в мовленні наратора передає хід думок героя, світ його переживань і почуттів. Водночас у глибину любовних інтриг між Іваном Франком і Ольгою Рошкевич оповідач не надто вникає.

Автор звернувся до окремого епізоду з життя Франка, а саме: до перебування в селі Лолин протягом одного літа. Лукиjanович, безперечно, відвідав це село, адже хронотоп повісті докладно відтворює топоніміку села та його околиць. “Хто не вирушив би в село Лолин, йому йти чи їхати тільки цією доріжкою, що, не доходячи села Малинівки, круто звернула від Свічі-річки і від гірського битого шляху. З ними розсталася, а здружилася з хирним потічком Лолином. Тільки ж потік той збігає вниз, вона ж здіймається вгору через чагарник з трьома ялицями. Лишила церкву ліворуч на високому березі Овочі, праворуч попівське обійстя з садом та городом теж минула і пнеться попри однунок бойківську хату ще добрих півкілометра вгору аж до самотнього урочища на білій скелі за селом. Якийсь небувалий і некмітливий чужаниця, якийсь замріяний ентузіаст – ті могли би брести аж під дике урочище, що позначає вододіл Свічі від холодної, суворою Лілиниці-ріки. Хто був хоч раз в Лолині, не піде аж туди. На цьому вододілі кінчається Високий Бескид, починаються дикі Горгани з верхами Вироватий, Вертіж, Клива. А над ними тільки синява неба. Синява неба й нічого більше” [2, 114].

Із перших сторінок перед читачем постає портрет Івана Франка: “Стоїть перед нею невисокий, але стрункий, плечистий юнак. У його поставі відчувається сила,

і лінія підборіддя говорить про енергію. На високому чолі червона смужка, наведена капелюхом, волосся ясне, тільки-тільки міниться золотом і ніяк не вкладається в якусь зачіску. [...] На ньому гарний, до стану покроєний, у першорядного кравця бездоганно пошитий одяг” [2, 116]. Застосовуючи тут прийом *внутрішньої фокалізації*, через думки і сприймання Ольги оповідач змальовує зовнішність Франка, коли він вперше прибув до Лолина минулого року. “... у нагуському костюмі з клунком і кийком у руках” [2, 116].

Слід відзначити те, що Денис Лукіянович був знайомий і з Ольгою Рошкевич. Тому оповідач досить влучно відтворив у повісті її зовнішність: “А вона трішки нижча за нього, але стрункіша, стоїть під кущем центифолії, краща, ніж ця ніжна квітка [...] Як чудово окреслена в неї голівка, які тонкі риси обличчя, а рівне, темно-русою гривкою модно затінене чоло... Над усе ж горді палючі очі дівочі – вони полонили його” [2, 117].

Письменнику особливо добре вдалося створити галерею жіночих постатей: від “збиточної” і дотепної сестрички Міні до поважної паньматки, різкої, деспотичної, “цьоці Сидзі”.

Мовлення кожної героїні твору несе в собі не лише інформацію, адресовану іншому персонажеві, а й конотативну інформацію про неї саму: зміст і спосіб висловлювання, лексика, актуалізація певних значень у словах, семантичні зрушення – все це маркери соціальної приналежності, рівня і стану свідомості персонажа.

Моделюючи образ Івана Франка, оповідач намагається створити певне семантичне поле, яке охоплює знання про Каменяра, так би мовити, “живі штрихи”. Із розмови Ольги Рошкевич і Франка ми дізнаємося про різні захоплення і навіть те, що він був прекрасним грибником, вмів смачно готувати гриби, а також, перебуваючи у родині Рошкевичів, займався перекладами творів світових класиків, залучав до цієї справи і Ольгу. “Що готове у вас, дайте мені для перевірки, решту кінчайте і засідайте за другий переклад, уже справжньої літературної вартості” [2, 119]. Франко у повісті багато розповідає Ользі про літературні постаті Шашкевича, Вагилевича, Головацького і їхню “Руську трійцю”, Миколу Устияновича та Івана Гушалевича, про яких його подруга ніколи не чула і не знала, що функціонує українська література.

Так поступово розгортається авторська концепція образу українського генія: Франко постає перед нами *ідеалізованим*, без жодної хиби у своїх вчинках, хоч він ще недосвідчений. Однак наратор показує його як людину всезнаючу, адже Іван Якович всіх повчає, роздає поради. Лейтмотивом образу стають слова гордості за свій рід, які виголошує головний герой: “Я не стидаюся свого походження. Так, мій батько був славний на всю округу коваль, а я його син, буду безстрашним борцем за прогрес і волю. Батько кував плуги і сокири. Я, його син, викую слова бойової пісні.” [2, 146.]

У сюжеті повісті домінує місце відводиться Франкові, який працював для репертуару “театру Романовички”, що був у Тернополі, а також про вистави, які входили до репертуару. Через діалог Міні, Славка, Олеськова наратор розкриває ставлення молодого Франка до театру, захоплення його постаттю Марка Кропивницького: “Кропивницький як автор захоплює, не скажу виключно, але ж переважно, великим багатством і красою мови. [...] Він сам знає свій “дар слова” та й любить переливами його чудових барв.” [2, 148] На жаль, не завжди автору вдається простежити духовну еволюцію Франка, формування його літературного таланту. У повісті практично немає епізодів, у яких би характеризувалася багатий внутрішній світ майбутнього літератора, відсутня заглибленість у психологічний стан героя. Літні каникули, які юнак провів у гостинному домі Рошкевичів, були ще безхмарними, щасливими. До речі, оповідач твору значний обсяг відводить

сценічним картинам – описам попівського побуту та панських звичаїв, в окремих епізодах репрезентує їх навіть в іронічному тоні. Стосунки між Франком і його першим коханням — Ольгою Рошкевич найкраслені в романтичному серпанку, майже безконфліктною лінією.

У рамках повісті – це тільки “передчуття кохання”, паростки майбутнього весняного цвіту, адже Ольга дедалі більше симпатизує Франкові, заповнена його небуденною особистістю, ерудицією та силою інтелекту. “Сказала, але мусила признати: нахабне без нахабності – далека ж нахабність від нього, в приватних справах завжди коректного, в особистому відношенні завжди делікатного, часто ніжного” [2, 190].

Сюжетна розв’язка звучить оптимістично, сповнена надій і сподівань: “... Еней, покидаючи Трою в огні, виніс на плечах звідтіля рідного батька. І Франко винесе кохану Ольгу з попперівського – попівського Лолина, адже той Лолин теж мусить згоріти й запастися. Винесе і залучить її Франко до прогресу, до боротьби за щастя людей. Понесе її туди на крилах пісні, чарівної поезії, на здобутках науки” [2, 232]. Лукіянович таким закінченням твору вриває сюжетну нитку взаємовідносин між молодими людьми, акцентуючи лише на мріях. А насправді Іван Франко потрапляє під арешт, цим ускладнюються події у стосунках між юнаком і дівчиною Крім цього, ні Ольга, ні Франко майже нічого не зробили, щоб перемогти складні обставини у їхньому житті і повністю реалізувати свої мрії. Пізніше поет напише поезію “Тричі мені являлася любов”, у якій увіковічить образ своєї першої любові.

Про біль у серці, драматичне закінчення “лолинської історії” Денис Лукіянович зовсім не згадав у повісті. Це дає підставу говорити, що художній задум твору не відповідає канонам біографічного жанру, які передбачають достовірне відтворення життєвих фактів прототипу героя.

Оповідь про життя у попівському домі Рошкевичів насичена художніми деталями, які створюють образ мудрої, симпатичної, навіть трохи гордовитої Ольги. Та основний акцент наратор робить на повсякденних контактах Франка з селянами Лолина і сусідніх сіл, внаслідок яких по-новому окреслюється характер персонажа, демократичні погляди молодого інтелігента, який живе й трудиться в ім’я простих людей. Оповідач опоетизовує народ, його могутній розум і справедливий гнів. Ідейна проекція твору спрямована на дві постаті: Франко – народний інтелігент і Беркут – умудрений віком селянин, який представляє народ: “... мій прадід Максим Беркут з Тухлі воював під гетьманом Богданом Хмельницьким за злуку Львова з Києвом. Я також Максим Беркут, але Тухолець у Лолині. Разом з чотирма народними судцями я, старшинник, воюю за правду за правду і народне руське право” [2, 216].

За сюжетом повісті Франко настирливо вивчає життя поза “вузьким світиком” плебанії. Він, вперше потрапивши на засідання народного суду в селі, уважно придивляється і прислухається до його проведення, оповідач фіксує його настрої: “Франко ніколи не переживав так глибоко, вперше був свідком такої драматичної сцени. [...] Ледве утримав себе, щоб не побігти в перші ряди між волинців, щоб бути якнайближче до сусідів” [2, 217].

Кульмінаційний епізод твору – суд над митрополитом Сембратовичем. Саме на цьому конфлікті робить автор основний акцент. Цікаво відтворено процедуру народного суду, заснованого на традиційному народному праві, залишки якого збереглися у гірських бойків. “Старшинник зняв бардку високо над головою і грімко вигукнув:

— Буде суд! [...]

Увесь чотиричленний причет зняв угору палиці, престарий символ влади, роздався їх оклик:

— Буде суд!

Старшинник опустил бардку, а причет – палиці, Тухолець визвав Чекана:

— Писарю читай наголос, най чує митрополит Йосип Сембратович, най чує його причет, най чує увесь мир” [2, 217].

Ця масова сцена виступу проти митрополита змальовується оповідачем у піднесеному, рішучому тоні.

Викривального листа, якого зачитує писар, за сюжетом твору, склав Іван Франко. Саме цим епізодом утверджується ідея, що Франко є оборонцем люду, зокрема від митрополита, який зазіхає на землі селян, допомагає громаді.

Виходячи з образу Івана Франка як людини-інтелігента, захисника народу, наратор намагається зобразити злиття героя з народом, моральне піднесення особи від усвідомлення своєї користі людям, від служіння тим, хто працює на землі. Адже відбувається народний “суд” над митрополитом. Він терпить поразку, отже, змушений повернути загарбані полонини селянам. Автор поетизує скромність і благородство юнака, його демократичні переконання, які пронизують увесь твір, покладаючи великі надії на освіту. “... саме під час канікул молодь повинна, крім розваги і відпочинку, використати на вивчення того, чого не вчать у школах” [20 207].

На наш погляд, у центрі письменницьких інтересів був молодий Франко, що прагне спрямувати життя народу в нове річище, внести в нього якісь переміни. Тому зустріч юнака із селянами і допомога їм є головним у сюжетній конструкції твору. Водночас процес жителів Лолина проти митрополита показано сконденсовано, епізодично у повісті “Франко і Беркут”. Через деякий час Лукіянович пише оповідання, якому так і дає назву “Суд над митрополитом”, що й становить основну тему даного твору.

У ньому цю тему розширено, зокрема звертається увага, якими засобами народний суд добивається виконання свого вироку й доводиться боротьбу за полонини до переможного кінця. “Серце старшинника сповнялося радістю, три села в тісній дружбі стали на оборону свого права. Стали на оборону власною, здруженою силою” [3, 54].

Через увесь твір поряд із образами народних правдошукачів проходить образ молодого Франка. Бо саме він, Іван Якович, допомагає селянам домогтися справедливості, адже добре знав “лолинську історію” із полонинами.

Як відомо, митрополит Сембратович перевіряв лолінську парафію. Якраз у ту пору Іван Франко гостював у пана Рошкевича, який був там на парафії. Отож, у своїй статті “Що народ думає про уступившого митрополита Осипа Сембратовича” він, як живий свідок, розповідає про зустрічі митрополита з селянами, про його розмови й проповіді під церквою та пародіювання тих розмов і проповідей на селянських вечірках і сходинах. Окрім насміху, чув Франко, як лолінці нарікали на митрополита та проклинали його за те, що він незаконно загарбав 500 моргів гірського пасовища-полонини і приєднав до сусіднього з Полином митрополичого маєтку Перегінська.

Саме ця подія і лягла в основу як повісті “Франко і Беркут”, так і оповідання “Суд над митрополитом”. А тому ці два твори тісно переплітаються сюжетами, діють у них одні і ті ж герої. Серед усіх постатей найяскравіше вирізняється постать молодого Франка як передової людини епохи, яка знаходиться постійно у пошуках вирішення питань, пов’язаних з основними проблемами національного життя доби.

Образ майбутнього Каменяря у творах Лукіяновича — дуже цікава і жива постать, яку міг створити лише той, хто був особисто знайомий з ним, знав щоденні його звички, хто протягом багатьох років вдивлявся в його розумне, вольове обличчя. Оповідач створює відповідне семантичне поле, в яке входять

інтелектуальна складова: прогресивні думки та ідеї Франка, його ерудиція, обізнаність з мистецькими явищами свого часу та ідейно-вольова частина: це політичні погляди Франка, його громадянська позиція. Зрозуміло, що симпатії наратора на боці Франка. На це не впливає його гетеродієгетична природа, оскільки оповідач приймає точку зору переважно осіб, наближених до Франка. Своїми творами Д.Лукіянович прагнув дати читачеві образ молодого Івана Франка перш за все як борця за народні інтереси, а вже тоді людини, яка має своє особисте життя із прекрасними високими почуттями кохання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Денисюк І.О. Письменник з когорти каменярів // Лукіянович Д. Повісті. – Львів. – 1990. – С. 3-11.
2. Лукіянович Д.Я. Вибрані твори. – К.: Дніпро. – 1973. – С. 114-232.
3. Лукіянович Д.Я. Суд над митрополитом. – Львів. – 1959. – С. 5-54.
4. Приходько І.Ф. Творчі портрети українських письменників ХХ століття. Посібник для вузів і шкіл. – Хмельницький: Поділля. – 1993. – с.80-94.
5. Женетт Ж. Фигуры. В 2-х томах. — Т.2. — М.: Изд-во им. Сабашниковых, 1998.
6. Ткачук М. П. Жанрова своєрідність повісті І.Франка // Slavica Ternopolensia. — Вип. 1. — Тернопіль: Збруч, 1994.
7. Літературознавчий словник-довідник. За ред. Р.Т.Гром'яка, Ю.І.Коваліва. — К.: Академія, 1997. — С. 666.
8. Винокур Г. Биография и культура. — М., 1967. — С.27